

VLAAMSE COMMISSIE ONROEREND ERFGOED

ADVIES VCOE 2019|024 VAN 11 APRIL 2019

OVER DE VOORLOPIGE BESCHERMING ALS MONUMENTEN VAN DE BUNKERS VAN DE NORDABSCHNITT IN KAPELLEN, NAAR AANLEIDING VAN DE ADVIESVRAAG VAN MINISTER GEERT BOURGEOIS VAN 22 FEBRUARI 2019

De Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, rechtsgeldig samengesteld, brengt op 11 april 2019 volgend advies uit:

1. De VCOE ontving op 22 februari 2019 twee adviesvragen van Geert Bourgeois, minister-president van de Vlaamse Regering en minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed, over de voorlopige bescherming van de bunkers van de Nordabschnitt in Kapellen, onderdeel van de Stellung Antwerpen. Het betreft één Belgische bunker gelegen langs de Heidestraat-Noord en één ensemble van bunkers en loopgraven gelegen in en rond het Mastenbos.

De commissie spreekt zich in voorliggend advies uit over de documenten in het kader van de voorlopige beschermingen met name (a) de ministeriële besluiten tot voorlopige bescherming, (b) de fotoregistraties, (c) de afbakeningsplannen, (d) de beschermingsvoorstellen en (e) de criterionota 'Bunkers van de Stellung Antwerpen en de Turnhoutkanalstellung (Eerste Wereldoorlog)'.

2. De commissie verleende eerder advies met betrekking tot de bescherming van (Duitse) bunkers, met name in de Südabschnitt (tevens deel van de Stellung Antwerpen) en de Turnhoutkanalstellung.¹ Voor de bescherming van deze bunkerlinies is een gezamenlijke criterionota opgemaakt. De commissie gaf reeds aan dat deze uitgebreide criterionota goed duiding geeft bij de context van het militair erfgoed van de Eerste Wereldoorlog en de verschillende beschermingsinitiatieven.

De criterionota (versie 18 februari 2019) geeft specifiek duiding bij de selectie van de bunkers van de Nordabschnitt. In totaal werden 328 bunkers geïnventariseerd en opgenomen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed. Hiervan worden er nu 70 ter bescherming voorgedragen. Met betrekking tot de bunkers in en rond het Mastenbos toont de criterionota aan dat het een waardevol geheel betreft van diverse types bunkers, loopgraven en andere veldversterkingen die deel uitmaakten van één bataljonssector. Deze bleven goed bewaard en getuigen bovendien van de Belgische veldversterkingen uit de eerste maanden van de Tweede Wereldoorlog. De commissie kan zich aldus vinden in de bescherming van dit unieke en representatieve ensemble.

Wat de Belgische bunker aan de Heidestraat-Noord betreft, is het voor de commissie veel minder duidelijk waarom dit exemplaar in aanmerking komt voor bescherming. Allereerst betreurt de commissie dat de bescherming van deze solitaire bunker niet uitgaat van volgend belangrijk uitgangspunt inzake selectie: *"Bij de selectie van bunkers, die deel uitmaken van grote linies, wordt grote waarde gehecht aan context en samenhang. De bescherming van een solitaire bunker is doorgaans weinig zinvol, (...). Er wordt voorkeur gegeven aan goed bewaarde en nog*

¹ VCOE 2018|047 Advies bescherming Willebroek en Puurs Duitse bunkers Südabschnitt; VCOE 2019|019 Advies bescherming Turnhout bunkers Turnhoutkanalstellung

*leesbare gehelen van linies.*² Verder merkt de commissie op dat de criterianota zeer beperkt duiding geeft bij de selectie van deze specifieke bunker: het zou gaan om het meest gaaf bewaarde voorbeeld van een eerder zeldzaam geworden bunkertype uit de Stellung Antwerpen, dat niet voorkomt binnen de afbakening van het Mastenbos. Dit wordt onvoldoende gestaafd. In het inhoudelijk dossier ontbreekt immers een evaluatie en afweging tussen alle gekende exemplaren van dit bunkertype, zowel binnen de Nordabschnitt als ruimer. Nochtans blijken er in de Nordabschnitt nog minimum zeven dergelijke Belgische mitrailleurposten gekend en komt dit type bunker tevens voor in de Westabschnitt, waarvan reeds twee belangrijke clusters beschermd werden. De criterianota geeft niet aan of deze twee beschermde clusters dit bunkertype omvatten. De commissie vraagt aldus de beschermenswaardigheid en de selectie van de Belgische bunker aan de Heidestraat-Noord verder te motiveren en te onderbouwen.

3. De artikels 1 van de ministeriële besluiten leggen de voorlopige bescherming van de bunkers als monumenten vast en verwijzen naar de afbakeningsplannen en de fotoregistraties die als bijlagen bij de beschermingsbesluiten werden gevoegd.

Voor de afbakening van de bunkers in het Mastenbos werd uitgegaan van de vastgestelde oorlogssporen. Er worden twee grote beschermingszones afgebakend, waarin tevens de loopgraven en andere veldversterkingen zijn opgenomen. Het is positief dat aldus de ruimtelijk-landschappelijke en archeologische context en de ensemblewaarde van deze bunkers en veldversterkingen worden gevat. Gelet op het archeologisch potentieel van dit bunkerensemble, vraagt de commissie te verduidelijken waarom geen (bijkomende) bescherming als archeologische site werd overwogen.

Het nabij het Mastenbos gelegen mitrailleursoord en de commandopost worden afzonderlijk afgebakend. Net als bij de bunker aan de Heidestraat-Noord worden deze afbakeningen beperkt tot de voetafdruk van de constructies, plus een bijkomende perimeter van minimum twee meter in functie van eventueel uitstekende elementen die niet bovengronds waarneembaar zijn. De commissie merkt op dat deze afbakeningen eerder arbitrair zijn en niet uitgaan van effectief archeologisch onderzoek.

Met betrekking tot het afbakeningsplan bij het dossier Mastenbos merkt de commissie op dat dit moeilijk leesbaar is, doordat drie plannen met verschillende schaal op één pagina worden weergegeven. De ligging van de twee solitaire bunkers ten opzichte van het bunkerensemble in het Mastenbos is niet afleesbaar.

Wat de fotoregistratie van de bunkers in en rond het Mastenbos betreft, merkt de commissie op dat de specifieke erfgoedkenmerken en -elementen van een aantal bunkers onvoldoende in beeld worden gebracht. Zo beschrijft artikel 2 van het beschermingsbesluit voor de bunkers 22, 39, 43, 45, 57 en 58 de interieurelementen, maar worden geen interieurfoto's toegevoegd. Ook de cijfers in zwarte verf die op de bunkers 13, 13, 17, 18 en 27 zouden zijn aangebracht, zijn niet op de foto's zichtbaar. Verder merkt de commissie op dat slechts 8 groepen van veldversterkingen in beeld worden gebracht. In het inhoudelijk dossier en de documentatiebijlage (illustratie 11) is evenwel sprake van negen groepen. De commissie vraagt de fotoregistratie verder aan te vullen.

4. De artikels 2 van de ministeriële besluiten verwijzen naar de erfgoedwaarden en beschrijven de erfgoedkenmerken en -elementen van de bunkers en veldversterkingen. Aan de bunkers in en rond het Mastenbos worden een historische, architecturale, culturele, archeologische en

² Criterianota, pag. 34.

technische erfgoedwaarde toegekend. De commissie kan dit ondersteunen en vindt het positief dat de beschrijvingen van de erfgoedwaarden verwijzen naar de selectiecriteria. Naar analogie met haar eerdere adviezen inzake bunkers vraagt de commissie evenwel opnieuw aandacht voor de huidige contextuele criteria zoals zichtbaarheid, bereikbaarheid en toegankelijkheid, huidig gebruik en de eventuele mogelijkheid tot duiding, ontsluiting of herbestemming.³ De commissie meent dat deze selectiecriteria bijzonder relevant zijn in functie van het draagvlak voor de bescherming van onroerend erfgoed en vraagt deze expliciet af te toetsen. Voor de bunkers in het Mastenbos wijst de commissie op hun ligging in openbaar bos en de ontsluiting via het Loopgravenpad en door middel van infopanelen. Een aantal bunkers werden ook ingericht als vleermuizenschuilplaats. De commissie vraagt aldus om in het beschermingsbesluit tevens naar deze huidige contextuele criteria te verwijzen.

De bunker aan de Heidestraat-Noord krijgt een historische, architecturale en culturele erfgoedwaarde. De commissie vraagt om tevens een technische waarde toe te kennen. Het dossier besteedt immers veel aandacht aan de bouwtechnische constructie van dit specifieke bunkertype en het gebruik van diverse constructiematerialen. Verder vraagt de commissie te verduidelijken waarom geen archeologische erfgoedwaarde werd toegekend. De commissie betreurt dat het beschermingsvoorstel nauwelijks aandacht heeft voor het ondergronds erfgoed. Er wordt enkel vermeld dat 'het eigen is aan bunkers dat er in de ondergrond onder en rond de bunker constructieve elementen of militaire infrastructuur bewaard zijn'. Volgens de commissie dient om die reden de archeologische waarde minstens overwogen te worden.

5. De artikels 3 van de ministeriële besluiten geven de beheersvisie weer. De commissie vindt het positief dat de beheersdoelstellingen werden afgestemd op de beheersdoelstellingen voor de bunkers van de Südabschnitt en de Turnhoutkanalstellung.

Inzake de beheersvisie voor de bunkers in en rond het Mastenbos vraagt de commissie doelstelling 8° te verduidelijken. De commissie vraagt te expliciteren dat het gebruik als vleermuizenschuilplaats ondersteund wordt en toe te voegen dat bij het aanbrengen (of vernieuwen) van noodzakelijke elementen tot inrichting als vleermuizenschuilplaats meer gelet kan worden op het materiaalgebruik, de wijze van bevestiging,...⁴ Met betrekking tot doelstelling 11° vraagt de commissie aan te vullen dat het huidige landgebruik op de site kan verdergezet worden.

Daarnaast merkt de commissie op dat noch voor de bunkers nabij het Mastenbos, noch voor de bunker aan de Heidestraat-Noord doelstellingen worden geformuleerd inzake de mogelijkheden voor ontsluiting en/of duiding. De commissie acht dit nochtans wenselijk (zie ook par. 4 – toetsing huidige contextuele criteria).

6. De commissie gaat akkoord met de artikels 4 van de ministeriële besluiten die de voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van de te beschermen bunkers formuleren.
7. De artikels 5 sommen de toelatingsplichtige handelingen op. De commissie kan deze ondersteunen. Wat betreft de bunker aan de Heidestraat-Noord vraagt de commissie de relevantie van de omgevingswerken 5° b) en i) verder te duiden in relatie tot de specifieke kenmerken van het monument en de beschermingsperimeter.
8. Tenslotte formuleert de commissie nog een bemerking bij de inhoudelijke dossiers. Het is positief dat beide dossiers gebaseerd zijn op uitgebreid literatuur- en archiefonderzoek en dat

³ Zie in het bijzonder paragraaf 4 van VCOE 2019-018 Advies bescherming Turnhout bunkers Turnhoutkanalstellung.

⁴ [Behandeling advies VCOE 2018|047](#), pag. 4, alinea 4.

bij de dossiers uitgebreide documentatiebijlagen bevatten. De commissie vraagt evenwel om de verwijzingen naar de illustraties uit deze bijlagen op te nemen in de tekst van de inhoudelijke dossiers (i.p.v. in de voetnoten). Dit zou de leesbaarheid en duidelijkheid ten goede komen.

9. Op basis van bovenstaande argumentatie en opmerkingen geeft de commissie een voorwaardelijk gunstig advies voor de voorlopige bescherming als monument van de bunkers in en rond het Mastenbos. De commissie vraagt:
- Te verduidelijken waarom voor dit bunkerensemble geen (bijkomende) bescherming als archeologische site werd overwogen;
 - De fotoregistratie van deze bunkers aan te vullen, zodat de specifieke erfgoedkenmerken en -elementen beter in beeld worden gebracht;
 - In het beschermingsbesluit tevens de toetsing van de huidige contextuele criteria op te nemen;
 - Beheersdoelstellingen 8° en 11° aan te vullen en doelstellingen inzake de mogelijkheden voor ontsluiting en/of duiding op te nemen.

De commissie geeft tevens een voorwaardelijk gunstig advies voor de voorlopige bescherming als monument van de bunker aan de Heidestraat-Noord. De commissie vraagt:

- De beschermenswaardigheid en de selectie van deze solitaire bunker verder te motiveren en te onderbouwen;
- De technische waarde toe te kennen en te verduidelijken waarom geen archeologische waarde werd overwogen;
- Doelstellingen inzake de mogelijkheden voor ontsluiting en/of duiding op te nemen.
- De relevantie van de toelatingsplichtige omgevingswerken 5° b) en i) verder te duiden.

Namens de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed,
Michiel Deweydt

Voorzitter